

УДК 371.1

СПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ – ОСНОВА ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТРАДИЦІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ

Демиденко Тетяна Миколаївна
м.Черкаси

У статті аналізуються складові виховного (педагогічного) потенціалу української родини, спільна діяльність батьків і дітей розглядається як його основа.

Ключові слова: сім'я, виховний (педагогічний) потенціал сім'ї, спільна діяльність батьків і дітей.

В умовах розвитку української держави зростає потреба

у зміцненні сім'ї як першооснови духовного, економічного і соціального розвитку суспільства. У Концепції державної сімейної політики (1999 р.), національній програмі «Українська родина» (2001 р.) вказується на необхідність підвищення авторитету, статусу і статусу сім'ї, відродженні і утвердженні виховного потенціалу традиційної української родини, піднесенні її ролі у вихованні дітей. У зв'язку з цим набувають важливого значення дослідження

проблем родинного виховання, виховного потенціалу української родини.

Дослідженням суті виховного (педагогічного) потенціалу родини, його складових та факторів, що впливають на нього, присвячені роботи Т. Ф. Алексєєнко, І. В. Гребеннікова, А. І. Конончук, В. Г. Постового, М. Г. Стельмаховича та ін. Проте зміст поняття залишається не повністю узгодженим у педагогічній літературі. До складу його основних компонентів науковці включають різні параметри. Так, окремі дослідники розглядають виховний потенціал як сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на виховні можливості родини.

На нашу думку, виховний потенціал є внутрішнім ресурсом сім'ї як педагогічної системи. Необхідно чітко розмежувати його складові і фактори, що можуть підсилювати або послаблювати виховні можливості родини як цілісної педагогічної системи.

Потенціал (від лат. *potentia* – сила) – наявні засоби, які можуть бути мобілізовані, використані для досягнення мети, вирішення певного завдання. Потенціал як поняття визначає внутрішні, приховані можливості подальшого зростання, саморозвитку, що притаманні певному явищу, процесу як цілісній системі. У педагогічній літературі виховний (педагогічний) потенціал сім'ї розглядається як комплекс умов життєдіяльності родини, які визначають її виховні можливості.

Як внутрішній ресурс, резерв педагогічної системи родини, виховний потенціал включає такі компоненти:

- 1) виховна діяльність батьків;
- 2) виховне середовище родини, яке створюється способом її життєдіяльності;
- 3) різні види діяльності родини, переважно побутова праця, до якої залучаються діти.

Частка кожного із виділених компонентів у виховному потенціалі змінюється. Ці зміни можна відстежувати на трьох рівнях:

- 1) історичному, який пов'язаний із соціально-економічними і культурними змінами у суспільстві та їх впливом на структуру, функції родини, особливості стосунків між родичами, через них – на процес родинного виховання;
- 2) національному, що відображає трансляцію родинних традицій, звичаїв (у тому числі й виховних) через призму національних і релігійних цінностей і надає національно-самобутнього характеру виховному процесу в сім'ї;
- 3) індивідуальному, що враховує вікові особливості дітей і накопичений батьками досвід виховання, відбиває своєрідність, неповторність виховного процесу в конкретній родині на різних етапах її розвитку.

На ранніх етапах існування людства у зв'язку з низьким рівнем розвитку виробничих сил, діти з раннього віку залучалися у виробничу працю дорослих і досить рано ставали самостійними виробниками. Цей період розвитку суспільства характеризувався єдністю трудової діяльності і виховання. Як зазначає Д. Б. Ельконін, залучення дітей у посильні для них форми праці виступало основним засобом виховання, передачі трудового і життєвого досвіду. На цьому етапі переважають суспільні форми виховання.

З утворенням моногамної патріархальної родини піклування про дітей та їх підготовку до життя покладається на батьків.

Трудове виховання органічно вписувалось у процес життєдіяльності патріархальної родини, в якій посильною працею були зайняті всі. Родинне виховання залишалось у своїй основі трудовим. У системі сімейного трудового виховання домінували невербальні методи виховання: приклад батьків і старших, активність самої дитини, спільна трудова діяльність батьків і дітей. Перший досвід трудової діяльності дитина одержувала в сім'ї.

Мала дитина прилучалася до праці поступово, вчилася навичкам самообслуговування, виконувала певні трудові доручення. Трудова діяльність дитини розпочиналась з раннього віку – «відтоді, відколи вміє сама орудувати ложкою – набирати їжі й нести до рота» (М. Г. Стельмахович).

Безумовно, специфічний уклад життя сільської родини накладав відбиток на характер роботи – це була, в основному, побутова, сільськогосподарська і ремісничка праця, тісно пов'язана з релігійними традиціями і святами.

Для патріархальної родини характерний чіткий розподіл

праці на суто чоловічу і жіночу. Розділення трудових обов'язків між усіма членами родини, викликане економічною необхідністю, сприяло досягненню високої ефективності і продуктивності праці. У процесі дорослішання дитини її праця також поділялась за статевим принципом: дівчаток навчали прясти, шити, вишивати, хлопчачки допомагали батьку орати, боронувати, вчилися косити, доглядати за тваринами. Трудове виховання дітей старшого віку виходило за межі родини. В українських селах склалися «громадські» форми організації життя молоді: пастушення, дівчачі і хлопчачі гурти, дівочькі і парубочькі громади, вечорниці, досвіткі, свята.

Отже в українській етнопедагогіці склалася своя система трудового виховання підростаючого покоління, яка враховувала самобутність українців і ґрунтувалася на трудовій діяльності вихованців.

У виховному потенціалі патріархальної родини, традиційної для аграрного суспільства, головною складовою була спільна діяльність батьків і дітей. Це зумовлювалось об'єктивними причинами – необхідністю раннього включення дитини у трудову діяльність родини.

Досліджуючи виховний потенціал традиційної української родини (у широкому розумінні), М. Г. Стельмахович [4] підкреслював, що при вирішальній ролі батьків як першовихователів своїх дітей, чималий виховний вплив на молоді мають дідуся, бабусі, брати, сестри, усі інші родичі і свояки. Педагогічний потенціал родинного кола становить виховну цінність традиційної української родини, консолідує її, забезпечує єдність, наступність і спадкоємність поколінь. Такий підхід розширює змістове наповнення терміну, дає можливість вести мову про «виховний родинно-сімейний потенціал».

У виховному потенціалі робітничих сімей, поширених в індустріальному суспільстві, на перший план виступає виховна діяльність батьків і виховне середовище родини. Характерною особливістю таких сімей є зайнятість батьків (як батька, так і матері) у суспільному виробництві, зменшення часу на спілкування з дітьми та спільні справи, зміни у змісті спільної діяльності батьків і дітей (найчастіше, це спільний відпочинок, дозвілля діяльність, а не трудова). Відсутність спільних інтересів, спільної діяльності дорослих і дітей, зменшення участі або відсторонення дитини у будь-якому віці від загальносімейних справ знижує вплив батьків на поведінку дитини, сприяє відчуженню поколінь.

Зазначені тенденції загострюються у сучасних сім'ях. Сучасним батькам доводиться більше зусиль витратити на виховну діяльність. Головними методами виховання в таких сім'ях стають вербальні методи (переконавання, бесіди, умовляння, розкриття наслідків дій тощо). При цьому зменшується активність вихованця як суб'єкта процесу самовиховання, менш активно він накопичує досвід організації і виконання різних видів діяльності, у нього формується «позиція споживача, а не діяча» [2].

Вилучення праці і інших видів спільної діяльності батьків з дітьми із системи засобів родинного виховання має негативні наслідки. Про них свого часу писав В. О. Сухомлинський: споживацький характер способу життя дітей, дитяча бездіяльність породжує «тонкі, ніжні корінчики, що несуть поживні соки лінощам, неробству, дармоїдству, безсердечності, байдужості до того, що для мене працюють інші люди...» Аналогічні думки знаходимо у «Повчаннях Володимира Мономаха»: «Лінощі ж усьому лихому мати» або ж словах К. Д. Ушинського про гидку звичку, коли «... людина залишається без роботи в руках, без думки в голові, тому що в ці самі хвилини псується голова, серце і моральність». Аналогічні негативні тенденції у трудовому вихованні дітей підкреслюють сучасні дослідники Т. Ф. Алексєєнко, Т. В. Кравченко, В. Г. Постовий, І. М. Трубавіна та ін.

На нашу думку, сьогодні можна чітко розмежувати виховні можливості міської і сільської родин щодо організації трудового виховання. Сільська родина в більшій мірі зберегла традиції української родинно-побутової культури, в такій сім'ї створюються можливості для тісного зв'язку дітей і дорослих, діти з раннього віку залучаються до спільної праці з батьками.

Так, за результатами досліджень В. Г. Постового, Т. В. Кравченко, І. М. Трубавіної спільна трудова діяльність батьків і дітей

характерна для 95,6% сільських і тільки для 11% міських родин. Відзначаються різновиди такої роботи: допомога дітей по господарству, на городі, догляд за свійськими тваринами, торгівля продуктами власного виробництва, участь у малому бізнесі, заняття народними ремеслами. Отже, сім'я дає можливість дітям спробувати свої сили в різних видах діяльності, визначити власні інтереси, накопичити певний досвід.

Значно важче організувати трудове виховання у міській, особливо нуклеарній сім'ї. У більшості сучасних міських родин діти не можуть сформувати уявлення про чоловічу роботу (якщо батько не виконує домашні побутові роботи, не знайомить дітей зі своєю професійною діяльністю), проте мають чіткі уявлення про жіночу побутову працю.

Пріоритетною сферою тут стає розумове виховання. Це зумовлюється декількома причинами: поширенням наукових даних про ефективність раннього інтелектуального розвитку дитини; урізноманітненням предметного середовища, яке оточує дитину (телевізор, мобільний телефон, комп'ютер, інша побутова техніка); зростанням рівня освіченості, культури батьків; вимогами, що висувають навчальні заклади до підготовки дитини до школи. У таких умовах трудове виховання залишається поза увагою міських сімей.

Проте, сучасна міська родина володіє достатнім потенціалом для організації побутової, художньо-трудової та інших видів діяльності дитини будь-якого віку спільно з батьками, бабусями, дідусями: виготовлення саморобок з паперу, природних матеріалів (які зібрані з батьками під час прогулянок, подорожей до лісу), ліплення, малювання, різьблення, плетіння та інших видів рукоділля.

Включаючи дитину у трудову діяльність, необхідно враховувати запропоновані Т. А. Куликовою [3] етапи:

- 1) на першому етапі батьки взаємодіють з дитиною, демонструють певні дії і пояснюють дитині, з якою метою і як необхідно їх виконувати. На цьому етапі необхідно стимулювати і підкріплювати активність дитини;
- 2) коли дитина оволодіває певними діями, то організовується спільно-окрема діяльність батьків і дитини. Важливо при цьому не виконувати за дитину ті дії, які вона може зробити сама;
- 3) поступово частка участі дорослого у діяльності зменшу-

ється, дитина стає суб'єктом власної діяльності.

Організуючи діяльність дитини, батьки можуть керуватися однією із педагогічних заповідей Ш. О. Амонашвілі: «Головний метод гуманістичного виховання – нести дитині радість спілкування з нами: радість спільного пізнання, спільної праці, гри, відпочинку» [1].

В організації спільної діяльності батьків і дітей використовуються виділені Т. А. Строковою види підтримки і допомоги дитині:

- а) заміщення – дорослий виконує роботу за дитину, підмінюючи її у діяльності (виконує трудові операції, розв'язує задачу, підказує рішення);
- б) копіювання, наслідування (роби як я) – дорослий демонструє правильне виконання роботи, дитина повторює за ним;
- в) запобігання, попередження, застереження – запобігання помилковим рішенням дітей у конфліктних ситуаціях з однолітками і дорослими, підстрахування;
- г) співробітництво – спільне планування діяльності, співтворчість дорослого і дитини в реалізації задуманого;
- д) ініціювання («допоможи мені це зробити самому») – принцип М. Монтессорі) – створення умов для вільного індивідуального вибору дитиною способів рішення проблеми.

Безумовно, найефективнішими серед них є два останні види допомоги. Унікальність праці як виховного засобу розкривається через її соціальну характеристику. Через працю дитина пізнає оточуючий світ і себе, оцінює власну діяльність, створює себе як особистість. Батьківське прагнення до взаємодії, зацікавленість і участь батьків у заняттях дитини та включення її у спільні справи створюють умови збереження і трансляції трудових родинних традицій.

Таким чином, домінування типу патріархальної родини в Україні близько двох століть, визначають специфіку виховного потенціалу традиційної української родини. У його основі – спільна праця дорослих і дітей. Така праця згуртовує родину, забезпечує єдність інтересів усіх родичів, збереження та розвиток родинних трудових традицій, підвищує ефективність родинного виховного процесу. У спільній праці, що побудована на взаємодопомозі і взаємоповазі створюються гуманні стосунки між дорослими і дітьми, формується взаємна відповідальність, турботливе ставлення до людей, розвивається потреба працювати для інших.

Література

1. Амонашвили Ш. А. Здравствуте, дети!: Пособие для учителя. / Шалва Александрович Амонашвили. – М.: Просвещение, 1983. – 208с.
2. Кононко Е. Л. Трудовое воспитание детей в семье / Елена Леонтьевна Кононко. – К.: Рад. шк., 1988. – 127 с.
3. Куликова Т. Семейная педагогика и домашнее воспитание. / Татьяна Абрамовна Куликова. – М.: Академия, 2000. – 232 с.
4. Стельмахович М. Г. Виховний потенціал української родини / Мирослав Гнатович Стельмахович // Учитель. – 1998. – №6. – С.52-55

В статье анализируются компоненты воспитательного (педагогического) потенциала украинской семьи, совместная деятельность родителей и детей рассматривается как его основа.

Ключевые слова: семья, воспитательный (педагогический) потенциал семьи, совместная деятельность родителей и детей.

The components of the Ukrainian family educational (pedagogical) potential have been analyzed in the article; joint activity of parents and children has been considered as its basis.

Key words: family, educational (pedagogical) potential of the family, joint activity of parents and children.